

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ В СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Першочерговою умовою розвитку юридичної науки є подолання її відставання від вимог сучасності. З часів виникнення юриспруденції як науки й до сьогодні немає жодного вченого-юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право і не намагався дати відповідь на нього. Зважаючи на умови підвищення правового нігілізму та аморальності проблема праворозуміння не втрачає своєї актуальності.

З огляду на вищезазначене вбачається необхідність проведення детального аналізу поняття праворозуміння в сучасній правовій науці.

Дослідженню зазначеного питання присвячено праці С. Алексєєва, С. Алаїс, М. Байтіна, В. Бабкіна, О. Венгерова, С. Гусарєва, Д. Керімова, М. Козюбри, Р. Лівшица, Г. Мальцева, М. Марченко, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, А. Полякова, О. Тихомирова, В. Сирих, В. Селіванова, М. Цвіка, Ю. Шемшученка та ін.

Метою даної статті є необхідність проведення дослідження поняття праворозуміння в сучасній юридичній науці.

У науковій літературі сформувалися і співіснують різноманітні концепції праворозуміння, які відображають специфіку різноманітних форм суспільної свідомості та здійснюють свій вплив на розуміння категорії «правове регулювання», її зміст, сутність, ознаки та місце в системі наукових категорій. Слід підкреслити, що праворозуміння — це категорія інтегративна, яка виступає базисною основою для різноманітних правових конструкцій загалом і правового регулювання зокрема. Конкретизація правового регулювання певною мірою залежить від того розуміння сутності права, яке покладено в основу конкретної концепції праворозуміння.

Право є явищем, яке динамічно розвивається під впливом соціальних, політичних, ідеологічних та інших чинників відповідно до рівня соціально-економічних відносин і потреб суспільного розвитку. Взаємодія цих чинників створює основу формування права. Право їх не лише уособлює, а й відображає [1, с. 24]. Розуміння сутності права або праворозуміння є початковою, вихідною категорією юриспруденції. «Вихідне розуміння сутності права пов'язане з сутністю людини. Сутність людини наддержавна — не держава створює людину, а людина державу. Тому визначальним праворозумінням для всієї юриспруденції є наддержавне праворозуміння. Водночас визначальний характер наддержавної природи права не заперечує важливості його державного виміру. Для того, щоб з'ясувати чим являється право необхідно виходити з його визначення. Доки наука не дасть чіткого узагальнюючого визначення права (яке інтегрувало б у собі сутнісні параметри всіх відомих типів праворозуміння), всі судження про ті чи інші конкретні види права можна вважати хибними, туманними, позбавленими наукового змісту [2, с. 29].

Праворозуміння — це термін, що порівняно нещодавно з'явився у вітчизняній літературі та відтворений у низці праць, присвячених як загальнотеоретичним, так і галузевим проблемам права. Його походження пов'язано з відмовою від догматичної ролі однієї концепції на обґрунтування чималої ролі праворозуміння як для теоретичних досліджень, так і для юридичної практики. Саме праворозуміння визначає парадигму, принцип і зразок юридичного пізнання, науково-правовий зміст, предмет і метод відповідної концепції юриспруденції. Це зумовлено науково-пізнавальним статусом поняття в межах кожної послідовної та систематично обґрунтованої теорії.

Розвиток соціального буття ХХ — початку ХХІ ст. виявив високу цінність людини як головного чиннику соціального прогресу. З'являється нове розуміння права як вираження принципів справедливості та гуманізму, засобу захисту природних, невід'ємних прав, свобод, честі та гідності людини і громадянина.

Нове розуміння сутності права знайшло своє відображення у нормах і принципах міжнародного права, сформульованих у правових документах ООН та інших міжнародних організацій. Воно знай-

шло підтримку в конституціях і законодавстві країн Європи та світу. В Україні — закріплене спочатку в Декларації про державний суверенітет України, а потім у Новій Конституції України 1996 р., яка визнає людину найвищою соціальною цінністю (ст. 3), виходячи з розуміння права як виразу справедливості та гуманізму, які слугують забезпеченню прав та свобод людини і громадянина. Основний Закон України закріплює принципи верховенства права в Україні, тобто визначає місце права як головного генератора соціального життя в українському суспільстві [3, с. 15].

В контексті зазначеного варто згадати слова видатного теоретика і соціолога Б. Кістяківського: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну. Найбільш суттєві питання про сутність і невід’ємні властивості права вирішуються різними представниками науки про право зовсім по-різному. Суперечка між теоретиками права виникає вже на початку наукового пізнання цієї категорії. Навіть в більшій мірі саме з приводу вихідного питання — до якої сфери явищ належить право, починається непримириме розділення напрямів і шкіл у цій науці» [4, с. 371].

Заслугує на увагу думка академіка Ю. Шемшученка, який пропонує трактувати праворозуміння як форму пізнання сутності й ролі права в регулюванні суспільних відносин. Учений зазначає, що праворозуміння — це усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин і концепцій [5, с. 48].

Розмаїття підходів до розуміння права з плином часу не тільки не зникло, а ще більше поглибилося. Показовим у цьому плані є експеримент, проведений відомим французьким журналом *Droits*, описаний Н. Руланом у його навчальному посібнику «Історичний вступ до права». Експеримент засвідчив, що навіть серед 50-ти найбільш авторитетних представників французького правознавства не існує єдиного підходу до визначення права. Запропоновані учасниками експерименту підходи до його трактування виявилися настільки різними, що журналу не вдалося синтезувати їх навіть у декілька основних напрямів. Н. Рулан стверджує, що «право — це процес інтелектуальної кваліфікації, а не реальний природний об’єкт «а ргіогі» [6, с. 23-24]. Тому можна говорити про те, що цей процес пізнання права є нескінченним.

Починаючи з античних часів провідним принципом тогочасного праворозуміння був речово-матеріальний телеологізм, найбільш послідовно виражений в Арістотеля. Звідси постає давньогрецьке розуміння «арете» (чесноти) як досконалого стану, як максимальної відповідності будь-якого предмета (в тому числі людини, суспільства, держави та їх нормативних установ) своєму призначенню.

Давньогрецькому праворозумінню притаманні морально-правова нероздільність, трактування права як справедливості. Йому властивий збіг усього благого, прекрасного, добродісного та морального з правим. Це знайшло відображення у відсутності в політичній та соціальній думці греків (аж до Арістотеля) самостійного поняття «право», яке змістовно відрізнялося б від поняття «справедливість» («діке»). Причиною цього, як видається, виступає, насамперед, суспільно-політичний та економічний устрій такої унікальної спільноти як суверенний грецький поліс, в якому ступінь соціального відчуження загалом був досить незначним.

Абсолютно античним видається підхід до права як до закону як результатів людської творчості, творів державного мистецтва. Тому можна говорити про двояку оцінку значення закону: з одного боку негативна оцінка як штучного, несправжнього, а з іншого — можливість ототожнення законного з істинним, прекрасним і справедливим. Завдяки такій естетичній інтерпретації унеможливорюється й критична оцінка самого закону, закладається теоретичне підґрунтя для його вдосконалення, оскільки твір людського мистецтва як такий може бути різною мірою досконалим і прекрасним. Однак у будь-якому випадку недоліком такого підходу є те, що явно чи імпліцитно його прихильники спираються на ціннісні положення, без яких такі судження втрачають свою нормативність [3, с. 192-193].

Істотний вплив на множинність підходів до праворозуміння справив також бурхливий розвиток різноманітних наук — як природничих, так і суспільних і гуманітарних. Характерною рисою загальнонаукового розвитку в цих умовах є міждисциплінарні інтеграційні процеси.

Досить плідним для осмислення окремих аспектів права виявилися зокрема інструментальні підходи однієї з найунікальніших філософських течій XX ст. — феноменології. Відповідно до цього вчення будь-який феномен, включаючи право, має власну ідеальну основу («ейдос»), тобто особливий стан існування понять і норм, та поглибленого відгалуження цієї течії — герменевтики — вчення про принципи і методи інтерпретації текстів, у тому числі тлумачення текстів нормативних актів.

У 60-ті роки XX ст. активізувався антропологічний підхід до розуміння права в якому можна виокремити два його аспекти — біоантропологічний (або біосоціальний) та етнографічний (або етнологічний).

Відповідно до першого — право як і інші соціальні інструменти зумовлене недосконалістю біологічної (біосоціальної) природи людини, тому заради самозбереження соціуму і забезпечення стабільності суспільства необхідні розподіл прав і обов'язків між людьми та дотримання принципу «людина вільна в тій мірі, в якій вона не посягає на свободу інших осіб». Другий аспект антропологічного підходу основну увагу зосереджує на соціо- (етно-) культурній зумовленості правового статусу особистості й, відповідно, права. Останнім часом підвищеної популярності набув синергетичний підхід до праворозуміння. На відміну від класичних уявлень про однолінійність процесів розвитку матерії, властивих механістичному світогляду минулого відповідно до якого всі системи, зокрема й правові, діють на основі об'єктивної необхідності науково пізнаних законів, синергетичний підхід керується тим, що всі природні та суспільні системи, включаючи й правові, розвиваються нелінійно, тобто з великою долею випадковості, тому їх неможливо інтерпретувати виключно через таку наукову парадигму як закономірність. Синергетичний підхід сприяє виявленню принципово нових знань про право та появі якщо й не цілком нового образу права, то, принаймні, його нових граней. Зрозуміло, що використанням надбань синергетики проблема праворозуміння не вичерпується. Сподівання, що колись у дискусіях про праворозуміння буде поставлено крапку і ми зможемо досягти «єдиноправильної» відповіді на питання, що таке право, — це ілюзія [9, с. 11-12].

У працях М. Козюбри, В. Казимірчука, Г. Мальцева, В. Нерсисянца, В. Журавського, О. Зайчука, О. Копиленка, Н. Оніщенко, Л. Явича та ін. піддається критиці вузьке антидемократичне визначення права і формулюється широкіше поняття, що включає в себе права і обов'язки особи, правосвідомість, правовідносини. На думку зазначених учених, наявність у законодавстві «мертвих», недіючих норм, декларативних принципів, які не відповідають сутності суспільних відносин спростовує твердження про збіг законодавства та права. Замість ізольованого, диференційованого вивчення окремих аспектів правової діяльності пропонується її узагальнене сприйняття, уявлення про цінність правової структури суспільства, про необхідність поєднання системного, структурно-функціонального підходів до вивчення правової дійсності з нормативно-ціннісним, аксіологічним підходом. Широкий підхід до праворозуміння не означає заперечення нормативності права, що визначає правову міру можливої та необхідної поведінки. Як зазначають деякі представники юридичної науки (прибічники жорсткого розмежування понять «право» і «закон»), правові норми можуть існувати і без відображення їх у законах та інших санкціонованих державою формах, тобто незалежно від держави. Представники широкого трактування права виходять з того, що право — це не тільки сукупність норм, а й діяльність суб'єктів права, які дотримуються правових приписів, застосовують і виконують їх у процесі правових відносин [7, с. 20-22].

Ідея різнобічного, багатосистемного підходу до права дозволила поглибити розуміння цього феномену.

Перехід від вузьконормативного до ліберального розуміння права як міри свободи встановлює гуманістичний, ціннісний зміст права, збагачує наше уявлення про право і правову систему, сприяє створенню особливої поваги до права та правомірної поведінки, ціннісних орієнтацій суспільства, держави і людей.

Сьогодні актуалізується необхідність переосмислення концептуальних завдань праворозуміння у напрямі інтегрування правових шкіл і створення цілісної концепції праворозуміння. Інтегративний підхід до права має сприйматися не як механічне поєднання підходів. Він повинен стати узагальненням важливих позицій основних шкіл праворозуміння, що сприятиме наданню праву не тільки нормативного, а й соціального та психологічного виміру.

У сучасній юридичній теорії та практиці головна увага має бути приділена особливостям практичного впровадження раціонального змісту ліберальних ідей у процеси державного та правового будівництва в Україні. Необхідно звернутися до пошуку доктринальної формули закономірностей юридичного індивідуального буття суспільного життя за допомогою двох «зрізів» проблеми: право в особистості та особистість у праві.

На наш погляд, пізнавальний потенціал категорії «право» може реалізуватися виключно у системному зв'язку: 1) з такими поняттями як природне право, позитивне право і правовий порядок, що є предметоутворюючими для природно-правових, нормативістських і соціолого-юридичних наукових моделей пізнання права; 2) з категоріями галузевих і прикладних наук; 3) з предметоутворюючими поняттями інших наук, які так чи інакше використовують поняття «право» для змістовного розкриття суті свого предмета тощо; 4) з науковою парадигмою, здатною відповідати основним вимогам: міждисциплінарність та синтез (але такий, що спроможний відкрити нову реальність за умови дотримання дисциплінарної семантики термінологічної означеності понять, як вони утвердилися у класичній юридичній науці); з відмовою

від механістично-редукціоністських конструкцій у процесі наукового пізнання права, які втратили свій пізнавальний ресурс в межах нової світоглядної і загальнонаукової парадигми [3, с. 197-198].

Усе вищезазначене дозволяє зробити наступні висновки. Право — це явище, яке нерозривно пов'язане з конкретним буттям, воно функціонує в глибинах життя, рухається у часі й змінюється разом з ним. І хоч у праві знаходять своє втілення «вічні» цінності — ідеали справедливості, свободи, рівності, їх зміст з плином часу також зазнає змін: з'являються нові грані, зв'язки, прояви, виміри, які потребують поглибленого осмислення. Розвивається, змінюючись, також низка чинників, які впливають на праворозуміння — цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо.

Отже, праворозуміння — це система знань концептуального характеру про найбільш загальні закономірності становлення та функціонування права, його сутність, призначення та місце в суспільстві, які визнані логічно та об'єктивно істинними. Праворозуміння має дискусійний характер, що відтворює специфіку функціонування форм суспільної свідомості в сучасному суспільстві та їх вплив на формування соціальної реальності. Є головним чинником пояснення колізій та спорів.

Використані джерела:

1. Плавич В.П. Логіко-лінгвістичний аналіз право розуміння на сучасному етапі розвитку правової науки / В.П. Плавич // Право і лінгвістика: матеріали між нар. науково-практ. конф (23-26 вересня 2004 р., Сімферополь — Ялта): [у 2 ч.]. — Сімферополь, 2004. — Ч. 1. — С. 23-30.
2. Алаіс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.І. Алаіс. — К., 2003. — 206 с.
3. Плавич В.П. Проблеми сучасного праворозуміння: Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: [монографія] / В.П. Плавич. — Одеса: Астропринт, 2011. — 232 с.
4. Кістяківський Б.О. Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». Серія «Українські мислителі» / Б.О. Кістяківський. — К., 1996. — 512 с.
5. Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін.]. — К.: «Укр. енцикл.», 2003. — Т. 5: П-С. — 736 с.
6. Норбер Р. Историческое введение в право: [учеб. пособ.] / Р. Норбер; [пер. с франц.]. — М.: NOTA BENE, 2008. — 667 с.
7. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.М. Копиленко, Н.М. Оніщенко; [за ред. В.С. Журавського]. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 294 с.
8. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи, рівні / М. Козюбра // Право України. — 2010. — № 4. — С. 10-22.

Матушак М. Р. Дослідження поняття праворозуміння в сучасній юридичній науці.

Стаття присвячена праворозумінню як фундаментальній проблемі теорії права. В роботі здійснено комплексний аналіз терміну «праворозуміння» крізь призму теорій, доктрин та підходів. Проведене дослідження дозволяє виявити специфіку та особливості такого явища, як праворозуміння.

Ключові слова: право, закон, праворозуміння.

Матушак М. Р. Исследование понятия правопонимания в современной юридической науке.

Статья посвящена правопониманию как фундаментальной проблеме теории права. В работе осуществлен комплексный анализ термина «правопонимание» сквозь призму теорий, доктрин и подходов. Проведенное исследование позволяет выявить специфику и особенности такого явления, как правопонимание.

Ключевые слова: право, закон, правопонимание.

Matushchak M. Research of concept of law comprehension in modern legal science.

The article is devoted pravoponimaniyu as to the fundamental problem of theory of right. The complex analysis of right is in-process carried out to the term of «pravovrozuminnya» through the prism of theories, doctrines and approaches. The conducted research allows to expose a specific and features of such phenomenon, as pravoponimaniya.

Key words: the right, the law, legal understating.

Рекомендовано до друку кафедрою загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.